

References:

1. Adamiuk, N., Drobot, O., Zamsha, A., Fedorenko, O. (2019). Bimodalnyi bilinhvizm: novyi pidkhid v osviti osib iz porushenniamy slukhu [Bimodal Bilingualism: a new approach to education of hearing impairment persons]. *Exceptional Child: Teaching and Upbringing*, Vol.1(90): 35-41. <https://doi.org/10.33189/ectu.v1i90.15> [in Ukrainian].
2. Adamiuk, N., Drobot, O., Zamsha, A., Fedorenko, O. (2018). До проблеми розроблення вітчизняної концепції бімодально-білінгвального підходу до навчання глухих та напівглухих [Issues to development the Ukrainian conception of bimodal-bilingual approach to education of deaf and hard-of-hearing]. *Innovative Pedagogy*, Vol.7, Issue 1: 125–129. [in Ukrainian].
3. Drobot, O., Zamsha, A., Fedorenko, O. (2017). Bimodalno-bilinhvalnyi pidkhid do orhanizatsii navchannia hlukhykh ta slabkochuiuchykh [Bimodal-Bilingual Approach in Deaf and Hard-of-Hearing Education]. *Exceptional Child: Teaching and Upbringing*, Vol. 4(84): 37–46. [in Ukrainian].
4. Emmorey, K., Petrich, J.A.F., Gollan, T.H. (2013). Bimodal bilingualism and the frequency-lag hypothesis. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, Vol. 18(1): 1–11.
5. Hakuta, K. (1999). *Mirror of language: The debate on bilingualism*. New York : Basic Books.
6. Hansen, B. (1989). *Trends in the Progress Toward Bilingual Education for Deaf Children in Denmark, Copenhagen*. Copenhagen: The Center For Total Communication.
7. Plaza Pust, C. (2005). Sign Bilingual Education and Inter-modal Language Contact: On the Relation of Psycholinguistic and Pedagogical Factors in Deaf Bilingualism. *Proceedings of the 4th International Symposium on Bilingualism* (Pp. 1842–1854). Somerville, MA: Cascadilla Press.
8. Swanwick, R. (2016). Deaf children's bimodal bilingualism and education. *Language Teaching*, Vol.49, Issue 1: 1–34 DOI: 10.1017/S0261444815000348.

DOI <https://doi.org/10.51647/kelm.2020.6.1.2>

**EKSPERYMENTALNA WERYFIKACJA TECHNOLOGII ROZWOJU KOMPETENCJI
ETNOPEDAGOGICZNYCH KIEROWNIKÓW MUZYCZNYCH INSTYTUCJI
OPIEKUŃCZO-WYCHOWAWCZYCH W OKRESIE MIĘDZYKURSOWYM
KSZTAŁCENIA PODYPLOMOWEGO**

Iryna Baikova

kierownik muzyczny

*Zakładu spółdzielczego „Instytucja Opiekuńczo-Wychowawcza (żłobek-przedszkole) nr 2
Charkowskiej Rady Miejskiej” (Charków, Ukraina)*

ORCID ID: 0000-0002-5222-0465

baikova.i@gmail.com

Adnotacja. W artykule autor eksperymentalnie sprawdza technologię rozwoju etnopedagogicznych kompetencji kierowników muzycznych instytucji opiekuńczo-wychowawczych w okresie międzykursowym podnoszenia swoich kwalifikacji w dwóch wersjach jej realizacji (z różnym zestawem warunków pedagogicznych): pierwsza opcja – wdrożenie pierwszego i drugiego pedagogicznego warunku rozwoju kompetencji etnopedagogicznych, druga – wdrożenie wszystkich trzech pedagogicznych warunków rozwoju badanych kompetencji. Technologia obejmowała trzy etapy eksperymentu pedagogicznego: konstytutywny, formacyjny, kontrolny. Na etapie formowania w pracy naukowej i metodycznej z kierownikami muzycznymi najskuteczniejszymi formami pracy były: rejonowe (miejskie) stowarzyszenia metodyczne, warsztaty, szkolenia, seria spotkań online, trening, badania i poszukiwania, działania samokształceniowe, działania metodyczne w formacie interaktywnego klubu, a także interaktywne, metody gry – breystroming, dyskusja, gry pedagogiczne i ćwiczenia symulacyjne, gry biznesowe, metody wpływu emocjonalnego, nasycenia informacji, mające na celu kompleksowy rozwój wszystkich składników badanych kompetencji pedagoga-muzyka. Analiza wyników badań eksperymentalnych wykazała skuteczność opracowanej technologii pedagogicznej i stwierdziła, że najbardziej skuteczną jest kompleksowa realizacja wszystkich trzech warunków pedagogicznych jednocześnie: 1) wsparcie psychologiczno-pedagogiczne i stymulacja nauczyciela-muzyka ze strony administracji instytucji opiekuńczo-wychowawczych w dziedzinie aktywności zawodowej, mające na celu etnopedagogizację procesu rozwoju muzycznego przedszkolaków; 2) różnorodność form, wdrażanie metod badawczych i interaktywnych naukowo-metodycznej pracy kierownika muzycznego, wypełnionych treścią etnopedagogiczną; 3) stworzenie dla kierowników muzycznych środowiska edukacyjnego komunikacji międzykulturowej, zorganizowanie interakcji tej kategorii nauczycieli z nosicielami różnych etnokultur, przedstawicielami organizacji społecznych mniejszości narodowych – w formacie interaktywnego klubu „Kalejdoskop Etnokultur”.

Słowa kluczowe: technologia, kierownik muzyczny, warunki pedagogiczne, kompetencje etnopedagogiczne, podyplomowe kształcenie pedagogiczne, klub interaktywny.

EXPERIMENTAL VERIFICATION OF TECHNOLOGY OF ETHNOPEDAGOGICAL COMPETENCE DEVELOPMENT OF KINDERGARDEN MUSICAL DIRECTOR'S IN THE SYSTEM OF POST-GRADUATE PEDAGOGICAL EDUCATION

Iryna Baikova

Musical Director

Municipal Institution "Preschool Educational Institution (Nursery School) № 2 of the Kharkiv City Council" (Kharkiv, Ukraine)

ORCID ID: 0000-0002-5222-0465

e-mail: baykova.i@gmail.com

Abstract. There has been experimentally verified technology of Ethnopedagogical Competence development of kindergarden musical director's in the system of Post-Graduate pedagogical Education. An author of this article is has been revealed that the complex simultaneous realization of all three pedagogical conditions is most effective: 1) psychological-pedagogical support and stimulation of teacher-musician. professional activities aimed at ethnopedagogization of musical development of preschoolers; 2) selection and realization of a wide range of innovational forms, introduction of research and interactive methods of scientific and methodical work of the music director, filled with ethnopedagogical content; 3) creation of intercultural communication for music teachers, organization of interaction of this category of teachers with carriers of different ethnocultures, representatives of public organizations of national minorities, etc. – in the format of the interactive club «Kaleidoscope of ethnocultures». The most active work factors in the scientific and methodical work of musical director are became: district (city) methodological associations, seminar, workshop, series of online meetings, training, research, self-educational activities, methodological activities in the format of an interactive club. As well as active and interactive methods: breistroming, discussion, pedagogical game and simulation exercises, business games, methods of emotional influence, information saturation, etc., are aimed at the comprehensive development of all components of the studied competence of the teacher-musician. The experimental research results analysis has proved efficiency of the developed pedagogical technology and made possible the conclusion that the most efficient one is the complex simultaneous realization of all three pedagogical conditions.

Key words: technology, musical director musical director of kindergarden, pedagogical conditions, ethnopedagogical competence, postgraduate pedagogical education, interactive club.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ ЕТНОПЕДАГОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МУЗИЧНИХ КЕРІВНИКІВ ЗДО У МІЖКУРСОВИЙ ПЕРІОД ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Ірина Байкова

музичний керівник

Комунального закладу «Дошкільний навчальний заклад (ясла-садок) № 2

Харківської міської ради» (Харків, Україна)

ORCID ID: 0000-0002-5222-0465

e-mail: baykova.i@gmail.com

Анотація. У статті автор експериментально перевіряє технологію розвитку етнопедагогічної компетентності музичних керівників ЗДО у міжкурсовий період підвищення їхньої кваліфікації у двох варіантах її реалізації (з різним комплексом педагогічних умов): перший варіант – упровадження першої і другої педагогічних умов розвитку етнопедагогічної компетентності, другий – упровадження усіх трьох педагогічних умов розвитку досліджуваної компетентності. Технологія охоплювала три етапи педагогічного експерименту: констатувальний, формувальний, контрольний. На формувальному етапі у науково-методичній роботі з музичними керівниками найбільш результативними формами роботи виявилися: районні (міські) методичні об'єднання, семінар, семінар-практикум, серія онлайн-засідань, тренінг, дослідницько-пошукова, самоосвітня діяльність, методичні заходи у форматі інтерактивного клубу, а також інтерактивні, ігрові методи: брейстромінг, дискусія, педагогічні ігрові та імітаційні вправи, ділові ігри, методи емоційного впливу, інформаційного насичення тощо, спрямованих на комплексний розвиток усіх складників досліджуваної компетентності педагога-музиканта. Аналіз результатів експериментального дослідження засвідчив дієвість розробленої педагогічної технології та уможливив висновок, що найбільш ефективною є комплексна реалізація одночасно всіх трьох педагогічних умов: 1) психолого-педагогічна підтримка та стимулювання педагога-музиканта з боку адміністрації ЗДО у сфері професійної діяльності, спрямовані на етнопедагогізацію процесу музичного розвитку дошкільників; 2) урізноманітнення форм, упровадження дослідницьких та інтерактивних методів науково-методичної роботи музичного керівника, наповнених етнопедагогічним змістом; 3) створення для музичних керівників освітнього середовища міжкультурного спілкування, організація взаємодії цієї категорії педагогів із носіями різних етнокультур, представниками громадських організацій національних меншин тощо у форматі інтерактивного клубу «Калейдоскоп етнокультур».

Ключові слова: технологія, музичний керівник, педагогічні умови, етнопедагогічна компетентність, післядипломна педагогічна освіта, інтерактивний клуб.

Вступ. В умовах етнічного різноманіття сучасного суспільства, а також освітнього середовища закладів освіти різних рівнів актуальності набуває розвиток етнопедагогічної компетентності освітян, зокрема музичних керівників закладів дошкільної освіти (ЗДО) в системі післядипломної педагогічної освіти. Розвиток зазначеної компетентності є необхідним, адже може бути частиною вітчизняної етнокультурної політики у сфері освіти, зокрема післядипломної, що спрямована на підготовку педагогів-музикантів до розвитку/виховання молодшої генерації в дусі сприйнятливості до культурного плюралізму, міжкультурної толерантності, ефективної взаємодії з представниками різних культур тощо. У процесі музичного розвитку через популяризацію та передачу прийдешнім поколінням культурної спадщини свого та різних народів етнопедагогічно компетентні музичні керівники можуть певним чином впливати на розв'язання проблеми збереження і розвитку культурної самобутності кожного з етносів, зменшення ксенофобських і расистських проявів у майбутньому суспільстві тощо.

Нам відомі окремі праці (Аліксічук, 2004, 2012: 221–226; Садовенко, 2005: 275–281; Хоружа, 2010 та ін.), присвячені використанню засобів етнопедагогіки в художньо-естетичному вихованні, зокрема музичному. Проте науковці здебільшого вивчають використання засобів вітчизняного фольклору в освітньому процесі ЗДО (Газіна, 2007: 100–106; Лозинська, 2008; Науменко, 1996; Рогальська, 2004; Садовенко, 2010; Хоружа, 2010 та ін.) або досліджують етнопедагогічну спрямованість професійної діяльності учителів музики (Врода, 2017: 164–168; Процюк, 2004: 159–163; Яківчук, 2008: 357–366 та ін.). Огляд наукових праць щодо післядипломної педагогічної освіти (ППО) взагалі свідчить, що найглибше дослідженими є питання формування полікультурного компоненту професійної компетентності вчителя в системі післядипломної освіти (Гонтаренко, Зубко, Кузьменко, 2007). Водночас питання післядипломної освіти музичних керівників ЗДО, зокрема розвиток їхньої етнопедагогічної компетентності в міжкурсовий період, ще не стали предметом наукових досліджень.

Вивчення навчальної документації (навчальні/навчально-тематичні плани, освітні програми тощо) закладів післядипломної освіти України (Волинський, Житомирський, Запорізький обласні інститути післядипломної педагогічної освіти, Харківська академія неперервної освіти, Інститут післядипломної педагогічної освіти Чернівецької області та ін.) показало, що до навчальних планів курсів підвищення кваліфікації періодично вводяться окремі оглядові лекції з народної педагогіки для вчителів початкових класів та вихователів ЗДО, здійснюється робота з розвитку полікультурної обізнаності педагогічних працівників різних фахів (спецкурси, тренінги, міжвузівські науково-практичні конференції). Але в більшості закладів післядипломної освіти у педагогів розвивають переважно повагу до іноземних мов і професійного мистецтва різних країн, мало звертаючись до фольклору та етнічних традицій. Для музичних керівників ЗДО на курсах підвищення кваліфікації такої роботи бракує.

Аналіз теоретичних і практичних аспектів проблеми розвитку етнопедагогічної компетентності музичних керівників ЗДО у системі післядипломної педагогічної освіти, зокрема у міжкурсовий її період, дає змогу виокремити низку суттєвих *суперечностей*:

- між суспільним запитом на педагогічні кадри, які здатні залучати молоде покоління до культурних надбань рідного та інших народів, і відсутністю у більшості педагогів-музикантів готовності здійснювати таку діяльність та недосконалістю відповідної підготовки у традиційній системі підвищення кваліфікації педагогів, зокрема в міжкурсовий період;
- між потенційними можливостями засобів народної педагогіки різних народів у всебічному розвитку дошкільників та вузьким їх застосуванням педагогами-музикантами в освітньому процесі ЗДО, що переважно обмежується творами фольклорної спадщини українського народу;
- між необхідністю розвитку та постійного вдосконалення етнопедагогічної компетентності музичного керівника в системі ППО і можливостями існуючої системи післядипломної педагогічної освіти, в якій зберігається застарілий знаннєво-орієнтований підхід до конструювання змісту та організації процесу підвищення кваліфікації й обмежене організаційне і теоретико-методичне забезпечення процесу розвитку досліджуваної компетентності.

Для розв'язання виявлених суперечностей нами розроблено та науково обґрунтовано технологію розвитку етнопедагогічної компетентності музичних керівників ЗДО у міжкурсовий період підвищення їхньої кваліфікації (Байкова, 2018: 57–76). Реалізація нашої технології має спрямуватися на розвиток у педагогів-музикантів досліджуваної компетентності.

Отже, метою нашої статті є висвітлення ходу та аналіз результатів експериментальної перевірки розробленої і теоретично обґрунтованої технології розвитку етнопедагогічної компетентності педагогів-музикантів у науково-методичній роботі ЗДО.

Основна частина. Експериментальна перевірка передбачала реалізацію технології розвитку етнопедагогічної компетентності музичних керівників експериментальних груп у двох її варіантах (із різним комплексом педагогічних умов) для виявлення найбільш дієвого й охоплювала три етапи педагогічного експерименту: *констатувальний* – для визначення початкового рівня розвитку у фахівців складників досліджуваної компетентності і на цій основі формування експериментальних і контрольних груп; *формувальний*, що полягав у варіативному поетапному (пізнавально-розвивальному, практично-творчому) розвитку етнопедагогічної компетентності педагогів-музикантів у міжкурсовий період ППО; *контрольний* – для визначення динаміки рівнів розвитку у педагогів-музикантів складників етнопедагогічної компетентності та статистичної обробки й аналізу результатів педагогічного експерименту.

До педагогічного експерименту були залучені 140 педагогів-музикантів ЗДО різних районів м. Харкова.

На констатувальному та контрольному етапах експерименту вимірювання рівнів розвитку етнопедагогічної компетентності здійснювалося із застосуванням дібраного нами діагностичного інструментарію (Байкова, 2020: 39–45). Так, для діагностики когнітивного складника досліджуваної компетентності використовувалися авторські методики: анкети, тестові завдання на виявлення наявності та якості етнографічних/етнопедагогічних знань; для функціонального – самоаналіз музичними керівниками своєї діяльності, спостереження адміністрацією закладу за вмінням музичного керівника організувати співпрацю з представниками інших культур, експертне оцінювання (колегами, адміністрацією ЗДО, батьками вихованців) діяльності педагога-музиканта, що спрямована на етнопедагогізацію діяльності з музичного розвитку дошкільників. Для діагностування рівня розвитку особистісного складника етнопедагогічної компетентності використовувалися: авторське анкетування з питань спрямованості на етнопедагогізацію; тест для вимірювання толерантних установок у сфері міжнаціональних відносин (Собкин, Адамчук, 2006: 36–43); експрес-опитувальник «Індекс толерантності» (Солдатова та ін., 2008), «Методика діагностики загальної комунікативної толерантності» (Бойко, 1998), спостереження за поведінкою, емоційним станом педагога під час спілкування з представниками інших культур, рольових ігор, проблемних дискусій, групової рефлексії, тренінгів тощо.

Результати діагностування засвідчили, що переважна більшість педагогів-музикантів має початковий рівень розвитку когнітивного складника етнопедагогічної компетентності. Осіб з оптимальним рівнем розвитку когнітивного складника не виявлено. Щодо функціонального складника етнопедагогічної компетентності, то переважна більшість музичних керівників виявила достатній рівень наявних умінь. Це пояснюється тим, що педагоги працюють у сфері, яка сама по собі вже передбачає вміння співпрацювати з різним контингентом учасників освітнього процесу: вихованцями, їхніми батьками, колегами, представниками громадськості тощо. Оптимальний рівень розвитку цього складника у педагогів не виявлено. Рівень розвитку особистісного складника у більшості фахівців – достатній. Є незначна кількість музичних керівників з оптимальним рівнем цього складника, та все ж є педагоги, у яких виявлено початковий рівень особистісного складника досліджуваної компетентності, оскільки вони байдуже або негативно ставляться до представників інших культур, не розуміють соціальної важливості використання надбань народної педагогіки не лише свого, а й інших народів у власній професійній діяльності.

На основі визначеного вхідного рівня досліджуваної компетентності музичного керівника відбулося формування контрольної (КГ) та експериментальної (ЕГ) груп. Групи учасників експерименту, які показали трохи гірший результат (дещо більша кількість учасників із початковим рівнем), були зараховані до експериментальної групи, інші – до контрольної. Для варіативної перевірки технології кожна з груп було поділено на дві: експериментальну – на E_1, E_2 , контрольну – K_1, K_2 .

Із метою доведення можливості участі вибраних груп у педагогічному експерименті як експериментальних і контрольних нами було з'ясовано, чи є суттєвими відмінності цих груп між результатами. Згідно з критерієм К. Пірсона χ^2 , визначався ступінь розходження між емпіричною та теоретичною частотами – рівнями розвитку складників етнопедагогічної компетентності учасників експериментальних і контрольних груп. За нульову гіпотезу ми прийняли твердження про те, що порівнювані групи практично не відрізняються. При цьому нульову гіпотезу нами було прийнято в тому разі, коли спостережуване значення критерію не перевершувало його критичного значення. Отже, під час узагальнення результатів констатувального етапу експерименту було підтверджено нульову гіпотезу про те, що досліджувані групи практично не відрізняються між собою за рівнями розвитку складників етнопедагогічної компетентності на констатувальному етапі педагогічного експерименту. Цим підтвердилася допустимість здійснення педагогічного експерименту з варіативної перевірки розробленої нами технології.

Учасники експериментальних груп (групи E_1, E_2) на формуальному етапі експерименту брали участь у варіативній перевірці технології розвитку складників етнопедагогічної компетентності. У контрольних групах (K_1, K_2) міжкурсовий період ППО проходив у традиційному режимі.

Перший варіант (група E_2) реалізації досліджуваної технології передбачав упровадження двох педагогічних умов: 1) *психолого-педагогічна підтримка та стимулювання педагога-музиканта з боку адміністрації ЗДО у сфері професійної діяльності, спрямовані на етнопедагогізацію процесу музичного розвитку дошкільників* (наприклад: *суб'єкт-суб'єктна взаємодія педагога-музиканта з адміністрацією ЗДО – завідувач, вихователь-методист – як співробітництво та партнерство в організації професійної діяльності на засадах народної педагогіки, організації науково-методичного та предметно-розвивального середовища для забезпечення ефективності процесу етнопедагогізації музичної діяльності в ЗДО, пошуку шляхів для досягнення цілей виховувати і розвивати дошкільників на матеріалі культурної спадщини свого та різних народів (обговорення, коригування творчих задумів, сприяння в їх реалізації), пошуку необхідної інформації та практичного матеріалу тощо; спонукання педагога-музиканта адміністрацією ЗДО до творчого розв'язання педагогічних завдань; створення творчої атмосфери в колективі; своєчасна позитивна оцінка адміністрацією діяльності музичного керівника тощо); 2) *урізноманітнення форм науково-методичної роботи, впровадження дослідницьких та інтерактивних методів* (Байкова, 2013: 36–47).*

Доволі результативними формами науково-методичної роботи з музичними керівниками цієї групи на формуальному етапі педагогічного експерименту виявилися: підвищення майстерності у форматі «етнокультурного майданчика», у рамках якого систематично проводилися науково-методичні заходи: районні (міські) методичні об'єднання, семінар «Застосування надбань народної педагогіки різних народів

у музичному розвитку дошкільників», семінар-практикум «Толерантність – вимога часу чи детермінанта моральності», серія онлайн-засідань «Етнопедагогізація освітнього простору, освітня лінія «Дитина у світі культури (Музика)», тренінг «Єдність у різноманітті, або Подолання стереотипів» тощо; дослідницько-пошукова та самоосвітня діяльність (реалізувалися через виконання домашніх завдань, наданих організаціями методичних заходів перед їх проведенням: створення портфоліо фольклорних матеріалів, картотек свят та розваг свого та різних народів тощо; підготовку та розроблення методичних, музично-дидактичних та інших матеріалів до участі у різних методичних заходах).

Серед інноваційних методів науково-методичної роботи слід назвати: інтерактивні (брейвстрімінг, дискусія, вправа «Мережа побажань» для створення толерантної взаємодії, метод портфоліо тощо), ігрові (педагогічні ігрові та імітаційні вправи «Привітання», «Павутиння забобонів» (Юр'єва, 2017: 331, 335), ділові ігри тощо), методи емоційного впливу (наприклад, перегляд/участь у відтворенні обрядів тощо), інформаційного насичення (надання знань про традиції, звичаї різних народів, специфіку їхньої культури та цінностей та ін.) тощо, спрямованих на комплексний розвиток усіх складників досліджуваної компетентності педагога-музиканта.

У другому варіанті (група E_1) реалізація досліджуваної технології до перших двох попередніх педагогічних умов було додано третю – створення для музичних керівників освітнього середовища міжкультурного спілкування; організації взаємодії цієї категорії педагогів із носіями різних етнокультур, представниками громадських організацій національних меншин тощо – у форматі інтерактивного клубу «Калейдоскоп етнокультур». Метою впровадження цієї педагогічної умови було набуття педагогами-музикантами досвіду живого спілкування з носіями різних культур, долучення освітян до дослідно-пошукової діяльності етнопедагогічного змісту (збирання інформації про засоби та методи виховання в різних культурах від їх представників), створення середовища та умов для подолання учасниками власних етнічних стереотипів, а також популяризація та передача учасникам клубу культурної спадщини різних етноспільнот через проведення всіляких колективних етнокультурних заходів.

План-сценарій методичних заходів у форматі інтерактивного клубу «Калейдоскоп етнокультур» полягає у: 1) короткому віртуальному відеознайомстві з культурою, яка буде представлена на зустрічі (національне житло, ремесла, показ національного одягу тощо); 2) представленні гостя (гостей) – носія цієї культури (через національний танець, пісню, прозу тощо у його виконанні чи виконанні його з «помічниками»); 3) знайомстві з особливостями національної кухні (із можливістю дегустації заздалегідь приготовленої страви, отримання наперед заготовленого рецепту); 4) майстер-класах, наприклад із виготовлення народної символіки/обрядової атрибутики/оберегів культури, представники яких є серед вихованців садочку, приготування національної страви, гри на музичному інструменті тощо; 5) вільному спілкуванні учасників-глядачів клубу (музичні керівники, колеги педагога-музиканта, батьки вихованців тощо) з гостями – героями зустрічі (до 30–45 хвилин). Таке спілкування відбувається у формі запитань-відповідей щодо культури країни, яку представляє гість/герой, особливостей традиційного виховання дітей, звичаїв та традицій догляду за дитиною; свят та обрядів; ознайомлення з національним театром, показом прийомів гри на традиційних музичних інструментах тощо. Гостям доцільно мати карту своєї країни, фотоальбоми, відео тощо.

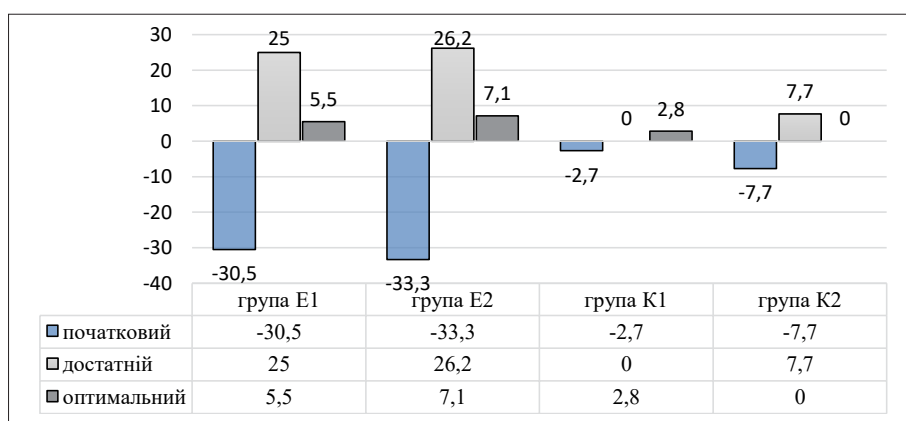
Такий формат інтерактивної технології є досить ефективним, про що свідчать опитування й анкетування всіх учасників (гості, учасники, організатори) інтерактивного клубу. Отриманий досвід спілкування дав змогу педагогам-музикантам замислитися над наявними етнічними стереотипами (деяким освітянам – позбутися найбільш негативно забарвлених), набутти вмінь співпрацювати з представниками різних етнокультур, стимулював інтерес до подальшого неформального спілкування з ними та толерантне відношення до проявів інокультурності.

Отже, інтерактивні заходи у форматі «Калейдоскопу етнокультур» стали осередком міжкультурного спілкування в освітньому просторі ЗДО, що, своєю чергою, сприяло підвищенню результативності роботи з розвитку в музичних керівників переважно когнітивного та особистісного складників етнопедагогічної компетентності.

Діаграма на рис. 1 свідчить про суттєву позитивну динаміку за достатнім рівнем розвитку когнітивного складника етнопедагогічної компетентності в експериментальних групах порівняно з контрольними. Це говорить про збільшення кількості педагогів-музикантів, які набули загальних уявлень про культурно-побутову матеріальну та духовну спадщину різних народів, традиції, спосіб життя, правила етикету інших етнокультур та основи міжкультурної комунікації (стилі спілкування, мова жестів, стиль ділової кореспонденції). Фахівці із цим рівнем когнітивного складника використовують у повсякденному житті, зокрема у спілкуванні з представниками інших етнокультур, тільки правила етикету своєї культури. У цих педагогів поки що спостерігається поверхова обізнаність щодо обрядової символіки та особливостей символічного світу народної культури; фрагментарні знання щодо календарної, родинно-побутової, релігійної обрядовості, дитячого фольклору, музичної етнографії інших культур. Вони не завжди користуються етномузичним тезаурусом у своїй професійній діяльності, не завжди повністю усвідомлюють педагогічні можливості та основні функції творів музичного фольклору та усної народної творчості різних народів.

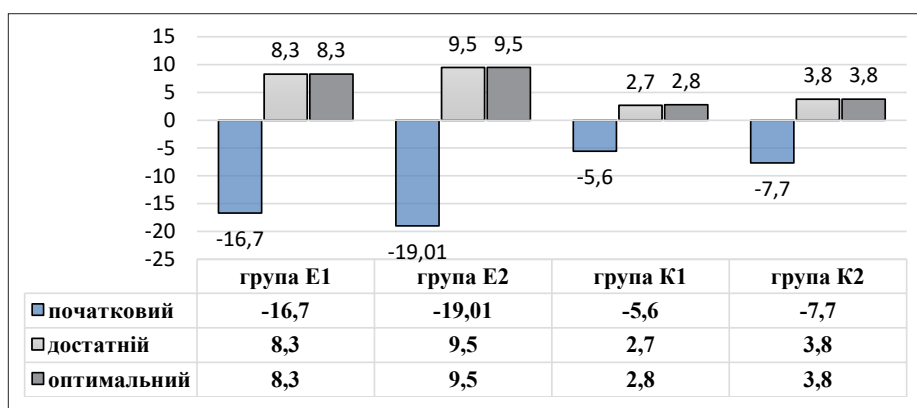
На рисунку видно суттєве зростання динаміки рівнів розвитку когнітивного складника в експериментальних групах E_1 та E_2 порівняно з контрольними – K_1 та K_2 . Проте значної різниці між експериментальними групами немає. Так, в експериментальних групах: а) перший варіант реалізації технології (група E_1) – упровадження двох педагогічних умов – зумовив приріст за достатнім рівнем на 25% і за оптимальним – на 5,5%. Слід зазначити, що педагоги з оптимальним рівнем когнітивного складника проявляють глибокі і різнобічні знання: культурно-побутової матеріальної спадщини (національний одяг, національна кухня, різновиди народного житла, ремесла тощо) різних народів; обрядової символіки та особливостей символічного світу народної культури (значення

форм, числа, символи-асоціації образів, символізм костюма, релігійні символи тощо); своєрідності форм взаємодії, спілкування, особливостей міжетнічних відносин; традицій та норм поведінки різних етнічних спільнот; невербальних засобів комунікації різних народів. Музичний керівник із цим рівнем вільно орієнтується в знаннях календарної, родинно-побутової, релігійної обрядовості (цикл свят, основні розваги, звичаї та обряди пов'язані з ними тощо), її значенні, походженні і розвитку в наш час; знаннях дитячого фольклору: репертуару малих жанрів фольклору, казок та пісенного фольклору, знає коли і для кого його виконують; музичної етнографії: пісенного фольклору (тексти пісень, зокрема обрядових), музичних інструментів, народної хореографії, народних ігор тощо; вміло користується етномузичним тезаурусом, добре усвідомлює педагогічні можливості та основні функції творів музичного фольклору та усної народної творчості різних народів. Фахівці з оптимальним рівнем когнітивного складника творчо застосовують усі вищезазначені знання в нестандартних та нових ситуаціях; б) другий варіант реалізації технології (група E₂), коли до перших двох попередніх педагогічних умов було додано третю, зумовив приріст за достатнім рівнем на 26,2% і за оптимальним – на 7,1%. Таку незначну різницю в динаміці рівнів розвитку когнітивного складника між групами E₁ та E₂ можна пояснити тим, що в цих групах розвиток зазначеного складника відбувався однаково через різні інтерактивні/інноваційні форми та методи науково-методичної роботи, адже третя педагогічна умова (група E₂) мала вплив більше на розвиток особистісного складника, ніж когнітивного.

Рис. 1. Динаміка рівнів розвитку в учасників педагогічного експерименту когнітивного складника етнопедагогічної компетентності

Динаміку рівнів розвитку функціонального складника етнопедагогічної компетентності в учасників експерименту відображено на рис. 2.

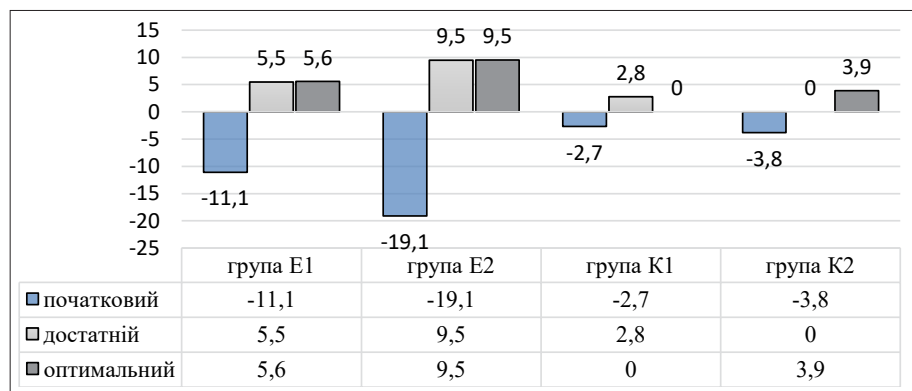
Рис. 2. Динаміка рівнів розвитку в учасників педагогічного експерименту функціонального складника етнопедагогічної компетентності

Діаграма на рис. 2 наочно демонструє ширший діапазон динаміки рівнів розвитку функціонального складника досліджуваної компетентності в експериментальних групах порівняно з контрольними.

В експериментальних групах: перший варіант реалізації досліджуваної технології (група E₁) зумовив від'ємну динаміку за початковим рівнем на 16,7%, приріст за достатнім та оптимальним рівнями – на 8,3% кожний; другий варіант реалізації технології (група E₂) забезпечив зменшення за початковим рівнем на 19,01%, приріст за достатнім та оптимальним рівнями – на 9,5% кожний. Така незначна різниця в динаміці між експериментальними групами пояснюється аналогічно як і у когнітивного складника.

При цьому в контрольних групах динаміка рівнів розвитку функціонального складника етнопедагогічної компетентності (від 2,8% до 3,8%) знаходиться в межах статистичної похибки, яка для сукупної вибірки контрольних груп становить 11,2% (розрахунки здійснено за допомогою калькулятора вибірки онлайн) (Калькулятор вибірки online, <http://socio-lab.vntu.edu.ua/calculator/>).

Діаграма на рис. 3 свідчить про позитивну динаміку рівнів розвитку в учасників експерименту особистісного складника етнопедагогічної компетентності.

Рис. 3. Динаміка рівнів розвитку в учасників педагогічного експерименту особистісного складника етнопедагогічної компетентності

Діаграма на рис. 3 наочно демонструє: 1) ширший діапазон динаміки рівнів розвитку особистісного складника досліджуваної компетентності в експериментальних групах порівняно з контрольними групами; 2) зростання динаміки рівня розвитку особистісного складника етнопедагогічної компетентності в експериментальній групі E₁ порівняно з групою E₂.

Так, в експериментальних групах: перший варіант реалізації досліджуваної технології (група E₁) зумовив від'ємну динаміку за початковим рівнем на 11,1%, приріст за достатнім рівнем – на 5,5% та оптимальним рівнем – на 5,6%; другий варіант реалізації технології (група E₂) забезпечив зменшення за початковим рівнем на 19,1%, приріст за достатнім та оптимальним рівнями – на 9,5% кожний.

При цьому в контрольних групах відмінності у зростанні достатнього (2,8%) та оптимального (3,9%) рівнів розвитку особистісного складника етнопедагогічної компетентності знаходяться в межах статистичної похибки, яка для сукупної вибірки контрольних груп становить 11,2% (розрахунки здійснено за допомогою калькулятора вибірки онлайн) (Калькулятор вибірки online, <http://socio-lab.vntu.edu.ua/calculator/>).

Отже, маємо всі підстави стверджувати, що найбільш ефективним щодо розвитку особистісного складника досліджуваної компетентності педагогів-музикантів виявився другий варіант реалізації технології, коли впроваджувалися в комплексі всі три обґрунтовані педагогічні умови.

Під час узагальнення експериментальних даних нашого дослідження на контрольному етапі за допомогою критерію Пірсона χ^2 було перевірено статистичну гіпотезу дослідження. Статистична обробка експериментальних даних уможливила висновок про те, що рівні розвитку всіх складників етнопедагогічної компетентності музичних керівників в експериментальних і контрольних групах на контрольному етапі експерименту різні. Таким чином, очікуваний результат підтвердився, що свідчить про ефективність розробленої, теоретично обґрунтованої та експериментально перевіреної технології розвитку досліджуваної компетентності музичних керівників ЗДО у міжкурсовий період їх ППО.

Висновки. На основі зіставлення отриманих у проведеному педагогічному експерименті результатів, їх кількісного та якісного аналізу виявлено, що впровадження розробленої педагогічної технології, зокрема другого її варіанту (група E₂), який передбачав реалізацію всіх трьох педагогічних умов, сприяло статистично значущим позитивним змінам у рівнях розвитку складників (зокрема, особистісного) етнопедагогічної компетентності педагогів-музикантів.

В експериментальних групах кількість фахівців із початковим рівнем когнітивного складника зменшилася на 30,5% (група E₁) та 33,3% (група E₂), відповідно за рахунок збільшення кількості освітян із достатнім – на 25% (група E₁), 26,2% (група E₂) і оптимальним – на 5,5% (група E₁) та 7,1% (група E₂) рівнем. У контрольних групах число педагогів із початковим рівнем зменшилося на 2,7% (група K₁) і 7,7% (група K₂) та збільшилось за достатнім на 7,7% (група K₂) та оптимальним – на 2,8% (група K₁), у групі K₁ збільшення не відбулося за достатнім рівнем, а в групі K₂ нульова динаміка за оптимальним рівнем.

Збільшення числа педагогів з оптимальним рівнем розвитку функціонального складника етнопедагогічної компетентності відбулося на рівні 8,3% (група E₁), 9,5% (група E₂), 2,8% (група K₁) і 3,8% (група K₂); з достатнім рівнем – на 8,3% (група E₁), 9,5% (група E₂), 2,7% (група K₁) і 3,8% (група K₂). Щодо особистісного складника етнопедагогічної компетентності позитивна динаміка за оптимальним рівнем становила в експериментальних групах 5,6% (група E₁) і 9,5% (група E₂), у контрольній групі K₁ – нульова динаміка,

у другій групі K_2 – 3,9%; за достатнім рівнем в експериментальних групах – 5,5% (група E_1) і 9,5% (група E_2) та 2,8% (група K_1), у групі K_2 показники залишилися без змін.

Список використаних джерел:

1. Аліксійчук О.С. Морально-естетичне виховання учнів початкових класів засобами української народної музики. Кам'янець-Подільський, 2004. 124 с.
2. Аліксійчук О.С. Шляхи функціонування моделі морально-естетичного виховання молодших школярів засобами народної музичної творчості. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2012. Вип. 10. С. 221–226.
3. Байкова І.С. Педагогічні умови формування етнопедagogічної компетентності музичного керівника ДНЗ у міжкурсовий період післядипломної педагогічної освіти. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика* : збірник наукових праць / гол. редактор Г.П. Шевченко. Луганськ : СЛУ ім. В. Даля, 2013. Вип. 5(58). С. 36–47.
4. Байкова І.С. Сучасний стан розвитку етнопедagogічної компетентності музичних керівників ЗДО (діагностичний аспект). *The 11th International scientific and practical conference «New Challenges and Threats in Science»* (November 16–17, 2020) Pegas Publishing, Canada, Vancouver, 2020. P. 39–45.
5. Байкова І.С. Технологія розвитку етнопедagogічної компетентності музичних керівників ЗДО у міжкурсовий період післядипломної педагогічної освіти. *Засоби навчальної та науково-дослідної роботи*. 2018. Вип. 51. С. 57–76. DOI: 10.34142/2312-1548.2018.51.05.
6. Врода Л.А. Цінності українського фольклору в процесі створення етнокультурного виховного середовища. *Наукові записки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Серія «Педагогічні науки»*. 2017. Вип. 155. С. 164–168. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2017_155_39.
7. Газіна І.О. Актуальність та особливості формування елементів національної самосвідомості у дітей дошкільного віку. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету*. 2007. Вип. X. С. 100–106.
8. Гончаренко Л.А., Зубко А.М., Кузьменко В.В. Розвиток полікультурної компетентності педагогів загальноосвітніх навчальних закладів : навчальний посібник. Херсон : РІПО, 2007. 176 с.
9. Калькулятор вибірки online / Лабораторія соціальних досліджень Інституту соціально-гуманітарних наук ВНТУ. URL: <http://socio-lab.vntu.edu.ua/calculator/>.
10. Лозинська Є.Ф. Українське народознавство дітям дошкільного віку : методичний посібник для дошкільних закладів. Львів : Оріяна-Нова, 2008. 208 с.
11. Науменко Т.І. Музичне виховання дошкільників засобами українського фольклору. Київ : Віпол, 1996. 63 с.
12. Процюк В.М. Українська народна музична творчість у змісті професійної підготовки майбутніх учителів музики. *Науковий вісник Чернівецького університету: Педагогіка та психологія*. 2004. Вип. 208. С. 159–163.
13. Рогальська Н.В. Розвиток надбань української народної етнопедagogіки та їх використання в сучасному дошкільному закладі : навчальний посібник / рец. В.Г. Кузь, Н.С. Побірченко. Київ : Міленіум, 2004. 123 с.
14. Садовенко С.М. Вплив пісенного фольклору на розвиток музичних здібностей дітей дошкільного віку та творчу самореалізацію особистості. *Педагогічні науки*. 2005. Ч. 2. С. 275–281.
15. Садовенко С.М. Дивосвіт українського музичного фольклору : методичні рекомендації та програма з музично-естетичного навчання і виховання дітей дошкільного віку (для практичного використання у навчально-виховному процесі). Київ : НАККІМ, 2010. 88 с.
16. Собкин В.С., Адамчук Д.В. Измерение установок в сфере межнациональных отношений. *Вестник практической психологии образования*. 2006. № 2(7). С. 36–43.
17. Солдатова Г.У. Практикум по психодиагностике и исследованию толерантности / под ред. Г.У. Солдатовой и др. Москва : СМБСЛ, 2008. 172 с.
18. Хоружа О.В. Методичні засади формування етнопедagogічного мислення майбутнього вчителя музики : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.02 «Теорія та методика музичного навчання». Київ, 2010. 254 с.
19. Юр'єва К.А. Теорія і методика професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи на засадах порівняльної етнопедagogіки : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 «Теорія і методика професійної освіти» ; ХНПУ імені Г.С. Сковороди. Харків, 2017. С. 331, 335.
20. Яківчук Г.В. Методика виховання творчої особистості майбутнього вчителя музики в процесі вивчення українського музичного фольклору. *Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді*. 2008. Вип. 12. С. 357–366.

References:

1. Aliksiichuk, O.S. (2004). Moralno-estetychne vykhovannia uchniv pochatkovykh klasiv zasobamy ukrainskoï narodnoï muzyky [Moral and aesthetic education of primary school students by means of Ukrainian folk music]. Kamianets-Podil. derzh. un-t. Kamianets-Podilskyi, 2004. 124s. [in Ukrainian]
2. Aliksiichuk, O.S. (2012). Shliakhy funktsionuvannia modeli moralno-estetychnoho vykhovannia molodshykh shkoliariv zasobamy narodnoï muzychnoi tvorchosti [Ways of functioning of the model of moral and aesthetic education of junior schoolchildren by means of folk music]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka*. Kamianets-Podilskyi : Vydavets PP Zvoleiko D.H. Vyp. 10. S. 221-226. [in Ukrainian]
3. Baykova, I.S. (2013). Pedagogichni umovi formuvannya etnopedagogichnoyi kompetentnosti muzichnogo kerivnika DNZ u mizhkurosovyi period pisyadiplomnoyi pedagogichnoyi osviti [Pedagogical conditions of formation of ethnopedagogical competence of musical director of ZSD in intercurricular period of postgraduate pedagogical education]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka* [Spirituality of Personality: Methodology, Theory and Practice], 5(58), 3647. [in Ukrainian]

4. Baykova, I.S. (2020). Suchasnyi stan rozvytku etnopedahohichnoi kompetentnosti muzychnykh kerivnykiv ZDO (diahnostychnyi aspekt) [The current state of development of ethnopedagogical competence of music leaders of ZDO (diagnostic aspect)]. *The 11th International scientific and practical conference «New Challenges and Threats in Science»*. Pegas Publishing, Canada, Vancouver. R. 39–45. [in Ukrainian]
5. Baykova, I.S. (2018). Tekhnolohiia rozvytku etnopedahohichnoi kompetentnosti muzychnykh kerivnykiv ZDO u mizhkursovyi period pisliadyplomnoi pedahohichnoi osvity [Technology of development of ethnopedagogical competence of music leaders of ZDO in the intercourse period of postgraduate pedagogical education]. *Zasoby navchalnoi ta naukovodoslidnoi roboty : zb. nauk. prats / red. kol. : akad. I.F. Prokopenko (holov. red.) ta inshi; Khark. nats. ped. un-t imeni H.S. Skovorody*. Kharkiv : KhNPU imeni H.S. Skovorody. Vyp. 51. S. 57–76. [in Ukrainian]
6. Vroda, L.A. (2017). Tsinnosti ukrainskoho folkloru v protsesi stvorennia etnokulturnoho vykhovnoho seredovyscha [Values of Ukrainian folklore in the process of creating an ethnocultural educational environment]. *Naukovi zapysky Kirovohrads'koho derzhavnogo pedahohichnogo universytetu imeni Volodymyra Vynnychenka. Ser. : Pedahohichni nauky*. Vyp. 155. S. 164–168. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nz_p_2017_155_39 . [in Ukrainian]
7. Hazina, I.O. (2007). Aktualnist ta osoblyvosti formuvannia elementiv natsionalnoi samosvidomosti u ditei doshkilnogo viku [Relevance and features of formation of elements of national self-consciousness in preschool children]. *Zb. nauk. prats Kamianets-Podil'skoho derzh. un-tu*. Vyp. Kh. Kamianets-Podil'skyi : PP. Moshak M.I., S. 100–106. [in Ukrainian]
8. Honcharenko, L.A. (2007). Rozvytok polikulturnoi kompetentnosti pedahohiv zahalnoosvitnikh navchalnykh zakladiv [Development of multicultural competence of teachers of secondary schools]. *Navchalnyi posibnyk / L.A. Honcharenko, A.M. Zubko, V.V. Kuzmenko. Kherson, RIPO, 176 s.* [in Ukrainian]
9. Kalkuliator vybirky online [Elektronnyi resurs]. Laboratoriia sotsialnykh doslidzhen Instytutu sotsialno-humanitarnykh nauk VNTU. URL : <http://socio-lab.vntu.edu.ua/calculator/>
10. Lozynska, Ye.F. (2008) *Ukrainske narodoznavstvo ditiam doshkilnogo viku : Metod. posibnyk dlia doshkilnykh zakladiv [Ukrainian ethnography for preschool children: Method. manual for preschool institutions]*. Lviv: Oriiana-Nova, 208 s. Rekomendovano Ministerstvom osvity i nauky Ukrainy (lyst № 1/11–3839 vid 15.08.2008 r.) [in Ukrainian]
11. Naumenko, T.I. (1996). Muzychne vykhovannia doshkilnykiv zasobamy ukrainskoho folkloru [Musical education of preschoolers by means of Ukrainian folklore]. K. : Vipol, 63 s. [in Ukrainian]
12. Protsiuk, V.M. (2004). *Ukrainska narodna muzychna tvorchist' u zmisti profesiinoy pidhotovky maibutnykh uchyteliv muzyky [Ukrainian folk music in the content of professional training of future music teachers]*. Naukovyi visnyk Chernivets'koho universytetu: Zbirnyk naukovykh prats. Vyp. 208. Pedahohika ta psykholohiia. Chernivtsi : Ruta, S. 159–163. [in Ukrainian]
13. Rohalska, N.V. (2004). Rozvytok nadban ukrainskoi narodnoi etnopedahohiky ta yikh vykorystannia v suchasnomu doshkilnomu zakladi [Development of the achievements of Ukrainian folk ethnopedagogy and their use in a modern preschool institution] : navchalnyi posibnyk ; [rets. V. H. Kuz, N. S. Pobirchenko] ; MON Ukrainy, Umanskyi DPU imeni P. Tychyntsi. K. : Milenium, 123 s. [in Ukrainian]
14. Sadovenko, S.M. (2005). Vplyv pisennoho folkloru na rozvytok muzychnykh zdbnoste' ditei doshkilnogo viku ta tvorchu samorealizatsiiu osobystosti [The influence of song folklore on the development of musical abilities of preschool children and creative self-realization of the individual]. *Pedahohichni nauky: Zbirnyk naukovykh prats. Chastyna druga. Sumy : SumDPU im. A.S. Makarenka, S. 275–281.* [in Ukrainian]
15. Sadovenko, S.M. (2010). *Dyvosvit ukrainskoho muzychnoho folkloru: metodychni rekomendatsii ta prohrama z muzychno-estetychnoho navchannia i vykhovannia ditei doshkilnogo viku (dlia praktychnoho vykorystannia u navchalno-vykhovnomu protsesi) [The Wonderland of Ukrainian Musical Folklore : Methodological Recommendations and Program for Musical and Aesthetic Education and Upbringing of Preschool Children (for practical use in the educational process)]*. K. : NAKKKIM, 88 s. [in Ukrainian]
16. Sobkin, V.S., Adamchuk D.V. *Izmerenie ustanovok v sfere mezhnatsionalnykh otnoshenii [Measurement of attitudes in the sphere of interethnic relations]*. *Vestnik prakticheskoi psikhologii obrazovaniia*. № 2 (7). 2006. S. 36–43 [in Russian]
17. Soldatova, G.U. *Praktikum po psikhodiagnostike i issledovaniiu tolerantnosti [Workshop on psychodiagnostics and tolerance research] / Pod red. G.U. Soldatovoi, L.A. Shaigerovoi i dr. M.: SMYSL, 2008. 172 s.* [in Russian]
18. Khoruzha, O.V. (2010). *Metodychni zasady formuvannia etnopedahohichnogo myslennia maibutnoho vchytelia muzyky [Methodical bases of formation of ethnopedagogical thinking of the future teacher of music] : (dys. ... kand. ped. nauk)*. K. 254 s. [in Ukrainian]
19. Yurieva, K.A. *Teoriia i metodyka profesiinoy pidhotovky maibutnykh uchyteliv pochatkovo' shkoly na zasadakh porivnialnoi etnopedahohiky [Theory and methodology of elementary school future teachers vocational training on the principles of comparative ethnopedagogy] (Dys. ... d-ra ped. nauk)*. KhNPU imeni H. S. Skovorody. Kharkiv, 2017. S. 331, 335. [in Ukrainian]
20. Yakivchuk, H.V. *Metodyka vykhovannia tvorchoi osobystosti maibutnoho vchytelia muzyky v protsesi vyvchennia ukrainskoho muzychnoho folkloru [Methods of educating the creative personality of the future music teacher in the process of studying Ukrainian musical folklore]*. *Teoretyko-metodychni problemy vykhovannia ditei ta uchnivskoi molodi : zb. nauk. pr. / In-t problem vykhovannia APN Ukrainy. K., 2008. Vyp. 12. S. 357–366.* [in Ukrainian]